

Подано до редакції: 06.02.2025

Прийнято після рецензування: 18.03.2025

Затверджено до друку: 01.05.2025

Опубліковано: 30.06.2025

УДК 37.01/09:371.61/69+371.31:821.161.2

<https://doi.org/10.32405/2411-1309-2025-34-25-39>

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Неллі Бондаренко,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,

провідний науковий співробітник відділу навчання

української мови та літератури

Інститут педагогіки НАПН України

<https://orcid.org/0000-0002-4033-7287>

nelly.bondarenko@ukr.net

Валентина Новосолова,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник відділу навчання

української мови та літератури

Інститут педагогіки НАПН України

<https://orcid.org/0000-0003-2987-7888>

ribusya@ukr.net

Статтю присвячено проблемі створення якісного навчально-методичного посібника як складника сучасного науково-методичного забезпечення освітнього процесу. Обґрунтовано актуальність проблеми, виокремлено нерозв'язані її аспекти. Розкрито ключові поняття дослідження. Акцентовано належність видань у паперовому й електронному форматах до різних засобів навчання зі специфічними дидактичними можливостями. Виявлено недоліки електронних видань загалом і навчально-методичного посібника зокрема, вказано їх причини. Проаналізовано дослідження і публікації з проблеми, акцентовано увагу на нез'ясованих питаннях. Сформульовано мету і завдання дослідження. Схарактеризовано методи, застосовані в процесі дослідження. Описано класифікації засобів навчання в електронному форматі на різних підставах. Подано узагальнене визначення навчально-методичного посібника, визначено вимоги до нього – загальні, педагогічні (дидактичні й методичні), ергономічні, технічні. Акцентовано увагу на вимогах до електронного формату цього виду засобів навчання, його переваги зіставно з друкованим. Виокремлено різновиди навчально-методичного посібника; з'ясовано його специфіку щодо рекомендацій як окремого жанру. Сформульовано мету й завдання навчально-методичного посібника. Схарактеризовано його функції, обґрунтовано оптимальну структуру, розкрито прогнозований зміст кожного зі складників. Визначено чинники, які впливають на якість освітнього процесу із використанням навчального засобу

в електронному форматі. Актуалізовано завдання, які ефективно вирішуються застосуванням такого посібника саме в електронному форматі; схарактеризовано переваги використання електронного формату навчально-методичного посібника, які стосуються наочності й можливості урізноманітнення навчального матеріалу. Визначено параметри ефективності, а отже, якості навчально-методичного посібника: дидактичні, методичні, освітні, соціокультурні й ціннісні. Надано рекомендації щодо створення електронної версії навчально-методичного посібника.

Ключові слова: загальна середня освіта; навчання української мови, 7–9 класи; засоби навчання; навчально-методичний посібник; електронне видання.

Сучасна доба з її глобалізацією знань, перенагромадженням і цифровим поширенням інформації, що миттєво оновлюється й так само швидко втрачає актуальність, потреба в модернізації освітньої галузі, її увідповіднення європейським і світовим стандартам актуалізували проблему пошуку нових форм фіксації й подання знань.

Це зумовило створення широкого діапазону новітніх освітніх технологій, зокрема цифрового інструментарію дистанційного й змішаного формату навчання. Учителі щодалі більше покладаються на використання можливостей мобільних додатків, різноманітних освітніх вебплатформ із навчальним контентом, онлайн-курсів тощо. Для професійного зростання учительства є потреба в розробленні новітніх видів навчальної літератури й адаптації до них системи організації освітньої діяльності на основі утвердження нових форм дидактичної взаємодії суб'єктів освітнього процесу.

Глобалізація й інформатизація людства, пришвидшений розвиток новітніх технологій на тлі суспільної нестабільності та зниження якості освіти через пандемію і війну актуалізують проблему добору, ущільнення й перманентного оновлення навчального матеріалу. Російська агресія поставила у ряд першочергових екзистенційні питання, невіддільні від самоідентифікації українців як нації, її історії, культури, мови.

Створення нового покоління навчальних видань, розроблених на основі врахування історичних викликів, що постали перед Україною, здобутків педагогічної науки і сучасних інформаційних технологій є неодмінною умовою увідповіднення освіти вимогам суспільного розвитку за неунікненності навчання упродовж життя й зростання частки самостійної роботи. Суспільний запит потребує створення спеціальних засобів навчання, диверсифікації їх форматів, повсюдного використання інформаційно-комунікаційних технологій і засобів у шкільній практиці й нормування, стереотипізації пізнавального процесу з їх використанням.

Постановка проблеми. Нереальність передання учням обсягу знань, які стануть їм у пригоді упродовж життя, істотна видозміна у XXI столітті видів діяльності зумовлюють необхідність переорієнтації концепційних підходів до мети, цілей, завдань і змісту освіти. А це, своєю чергою, потребує перегляду традиційного розуміння навчальної і методичної літератури, ставлення до неї і підходів до її використання. Проблема в тому, що видання в паперовому й електронному форматах належать до різних засобів навчання зі специфічними дидактичними можливостями, й недоречно гово-

рити про витіснення перших другими. Паперова книга була й залишається цінністю на віки, завдяки якій здійснюється міжпоколінна трансмісія знань і людської мудрості. До того ж має місце критична нестача структурованих навчальних матеріалів, які відповідали б сучасним вимогам і задовольняли потреби педагогів і здобувачів освіти завдяки підвищенню мотивації, заохоченню до творчості, формуванню здатності навчатися упродовж життя.

Учительство здавна прагне опанувати найефективніші і найсучасніші організаційні форми, формати, методи і засоби навчання, виховання і розвитку учнів.

Попри те що засоби навчально-методичного забезпечення традиційно увійшли в шкільну практику й прижилися в ній, у типології освітніх ресурсів за функціональною ознакою існує проблема нечіткості тлумачення й нерозрізнення навіть самими авторами таких понять і термінів як електронна версія / копія / аналог і електронне видання, класичний і електронний підручник, звичайний і електронний навчальний посібник, паперовий і електронний навчально-методичний посібник, прості й електронні методичні рекомендації, друкований і електронний довідник. Значна частина так званих електронних навчальних видань – переважно скановані матеріали з книги, електронна її форма, яку сприймати складніше, ніж паперову. А це зумовлює необхідність чіткого їх розмежування, виокремлення основних ознак і характеристик задля уникнення неоднозначного тлумачення (Киричок, Фіголь, Лоза, 2015).

Аналіз посібників свідчить про те, що вони не позбавлені вад, а саме: незлагодженість механізму використання їх у взаємодії з підручником як основним засобом навчання для формування в учнів предметної і ключових компетентностей з огляду на теоретичну нерозробленість проблеми; надмірне захоплення авторів специфічним матеріалом самого навчального предмета, що підміняє обґрунтування процедури вибору, мисленнєвих операцій (зіставлення, поєднання, відбір), які застосовувалися під час роботи над посібником; невинновдане дублювання навчального матеріалу, викладеного в інших, більш ранніх виданнях, численних методичних посібниках і журнальних статтях; відірваність від реалій життя тощо.

Усе це причинено характерною не лише для України, а й для європейської і світової освіти загалом тенденцією зниження результативності освітньої діяльності учнів; суперечністю між сучасними суспільними вимогами до формування особистості нового покоління і незадовільним навчально-методичним забезпеченням освітнього процесу; між змістом, формами і методами навчання, виховання, розвитку і зрослою потребою у нових методичних розробках, які сприяли б формуванню здатності учнів працювати з основним засобом навчання – підручником; дискусійністю окремих питань конкретної галузі знань і методики, які не здобули остаточного рішення; неоднозначністю оцінок і нових пропозицій щодо часткових питань шкільної практики; уніфікованим підходом до перепідготовки вчителів різного рівня професійної компетентності, із неоднаковими практичним досвідом, зокрема щодо володіння прогресивними освітніми технологіями, набуття безперервної освіти тощо.

Неодмінною умовою ефективного використання навчальних засобів є готовність учителів до роботи з різноформатними освітніми ресурсами. А це передбачає обізна-

ність із особливостями різних їх видів; принципами побудови; вимогами до вибору; сформованість умінь розрізняти їх; володіти методикою використання кожного з різновидів і навчально-методичних посібників зокрема; вправно послуговуватися сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями, організаційними формами, методами і засобами навчання; застосовувати їх відповідно до мети й завдань опанування конкретних освітніх галузей і предметів, здобувати інформацію з різних джерел, переробляти її відповідно до цілей і завдань освітнього процесу тощо.

Необхідність навчально-методичного посібника, який відповідав би сучасним вимогам, зумовлена потребою збагатити методичний арсенал учителя знанням-розумінням нових сучасних підходів до освіти, викликаних динамічним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій і їх можливостей, а також необхідністю вносити корективи в освітній процес з урахуванням специфіки покоління й вікових особливостей учнів, типу навчального закладу, раціональної організації освітнього процесу в конкретних умовах.

Однією з першочергових умов ефективності освітнього процесу є забезпечення закладів загальної середньої освіти якісною навчальною літературою. Необхідно надати вчителю можливість вибору посібника, який відповідає сучасним освітнім вимогам. А це актуалізує проблему створення навчальної літератури, орієнтованої на реалізацію ключових ідей Нової української школи, розроблення якісних компетентнісно орієнтованих навчально-методичних посібників для вчителя як органічної частини відповідних комплектів з певного предмета. Вони мають містити методично інтерпретований системний виклад навчального матеріалу, забезпечуючи інтелектуалізацію, неперервність і перспективність шкільної мовної освіти. Профілізація освіти посилює актуальність проблеми ефективності навчально-методичного посібника і його взаємодії з підручником (Новосолова, 2023).

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми Ретроспективний аналіз навчально-методичної літератури показав, що більшість перших так званих електронних посібників була електронними копіями друкованих видань, а отже, не враховувала комп'ютерної специфіки подання навчального матеріалу.

Проблему визначення, створення й використання традиційних засобів навчання, їх електронних видань і електронних посібників в освітньому процесі досліджували такі вітчизняні й закордонні науковці як В. Горбенко, Л. Гризун, О. Жосан, Т. Киричок, Г. Лоза, О. Муковіз, М. Нельсон, Ю. Прохур, С. Сисоєва, Н. Фіголь, С. Фіялка, Nelson M., інші (Сисоєва, 2006; Сюнтюренко, 1999).

Водночас чимало питань залишаються нез'ясованими. Це, зокрема, брак єдиної концепції проєктування електронних навчальних видань; нерегламентованість, невикінченість стандартів і класифікаторів електронних засобів методичного забезпечення освітнього процесу; недостатньо чітке розмежування таких жанрів як методичні рекомендації, методичний посібник і навчально-методичний посібник; проблеми з безпосереднім віднесенням до навчальної літератури електронного підручника і внаслідок цього неправомірне підвищення або зниження його статусу (наприклад, коли назву «електронний підручник» супроводжує підзаголовок «електронний навчальний

посібник»); надто широке трактування деяким поняття «електронний підручник», що змінює традиційне його розуміння і розмиває межі (аж до підміни понять) між окремими компонентами програмно-методичного комплексу – підручником, посібником, довідником, задачником і практикумом; невідповідність віднесення до електронних підручників і навчальних посібників видань, які не відповідають вимогам тощо; недостатня взаємодія між автором, редактором, недостатньо обізнаними з можливостями комп'ютерних технологій, і програмістом, який не є фахівцем з освітньої галузі створюваного навчального видання. Розбіжність тлумачень і класифікаційних ознак призводить до того, що назва «електронний» перетворюється на сленг і не відбиває сутності видання (Фіголь, 2012).

Мета статті – актуалізувати проблему створення й використання в освітньому процесі електронного видання навчально-методичного посібника, розкрити її теоретичні аспекти; дослідити дидактичні можливості застосування навчально-методичного посібника; описати методику використання його електронного формату в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти; розробити критерії ефективності.

Автори ставили такі завдання: з'ясувати поняття навчально-методичного посібника; проаналізувати специфіку електронного формату видання; визначити місце в системі основних засобів навчання загалом і навчально-методичного забезпечення освітнього процесу на уроках української мови; розкрити теоретичний аспект проблеми створення й використання на уроках української мови навчально-методичного посібника; сформулювати вимоги до цього жанру навчально-методичної літератури; викласти бачення якісного навчально-методичного посібника, який відповідав би сучасним вимогам; схарактеризувати його функції; оптимальну структуру; визначити принципи побудови й виокремити основні етапи розроблення; викласти поради щодо використання в освітньому процесі.

Методи дослідження. Методика дослідження передбачала застосування абстрагування, аналізу, синтезу, індукції, дедукції, моделювання; методів, які забезпечили збір і накопичення даних, фіксацію, класифікацію, узагальнення вихідного матеріалу з метою розроблення певної педагогічної теорії. Це вивчення літератури, бесіда, спостереження, робота з науковими фактами: аналіз, класифікацію фактів, їх систематизацію; різні способи узагальнення; збирання й групування фактів; порівняння / зіставлення, узагальнення; опис здобутих результатів. Використовувалися також історичний, системний, когнітивний і методи системного аналізу.

Результати й обговорення. Навчально-методичні матеріали, використовувані в освітньому процесі, класифікують на друковані й електронні. Змістове наповнення, структура і вміст електронного видання істотно різняться від паперового з огляду на використання мультимедійних технологій, гіперпосилань, інтерактивних вкладок тощо (Фіголь, 2012).

Класифікаційні ознаки електронних видань відбивають певні специфічні особливості кожного щодо їх функцій, структури, застосування в освітньому процесі. У новій редакції Положення про електронні освітні ресурси (Положення..., 2019) визна-

чено таке поняття як електронні освітні ресурси (ЕОР), виокремлено їх види, вимоги до них, прописано порядок розроблення і впровадження.

За наявністю друкованої версії ЕОР поділяють на дві категорії: електронні версії / копії друкованих видань; самостійні електронні видання або матеріали, що не мають друкованих аналогів.

За функціональною ознакою ЕОР в освітньому процесі уналежують до таких трьох категорій: електронні навчальні видання (електронна версія /копія друкованого підручника, електронний підручник, електронний практикум, електронна хрестоматія, електронний навчальний посібник, ЕОІР – електронні освітні ігрові ресурси тощо); електронні довідкові видання (електронний довідник, електронна енциклопедія, електронний словник тощо); електронні практичні видання (збірник віртуальних лабораторних робіт, електронні методичні рекомендації, електронний навчально-методичний посібник, електронний робочий зошит тощо).

Узагальнюючи визначення електронного навчального видання, висновуємо: Електронне навчальне видання – документ (група електронних документів), що містить систематизовані відомості наукового або прикладного характеру у форматі електронних даних або програм (їх комбінації), викладені у зручній для навчання й учіння формі (текстовій, наочній, мультимедійній, змішаній), який пройшов редакційно-видавниче опрацювання і для використання якого необхідні цифрові пристрої (Nelson, 2008; Сисосова, 2006; Положення..., 2019). Електронне видання може бути розміщене на таких носіях інформації – оптичному (CD, DVD-ROM, інші), магнітному (магнітний диск) або іншому, що забезпечує автономність видання і може бути відтворене на відповідних технічних пристроях.

Електронні видання, як дидактичні засоби нового покоління, впевнено завойовують освітнє середовище, поєднуючи перевірені освітньою практикою досягнення педагогічної науки з напрацьованими ресурсами перспективних сучасних освітніх технологій. Їх застосування набуває особливої актуальності для вироблення у здобувачів освіти умінь адаптуватися до динамічних умов життя й різноманітних форматів навчання. Електронне видання має значні переваги порівняно з друкованим варіантом. Такий формат урізноманітнює види подання інформації, реалізує широке коло можливостей цифрових освітніх технологій: передбачає застосування всіх видів інформації, яку можна передавати в електронному вигляді – текстової, візуальної, (статичної й динамічної), аудіо; використання 3D-технологій та інших, що дає змогу впливати на різні органи чуття користувачів. Збагачення процесу навчання наочним високоякісним ілюстративним матеріалом сприятиме активізації образної й емоційної пам'яті (Фіголь, 2017, с. 295).

На відміну від навчального посібника, який доповнює, частково або повністю заміщує підручник у викладі матеріалу з певного предмета, навчально-методичний посібник – електронне видання прикладного характеру з методики навчання конкретного предмета (його частини), що містить стисло викладене широке коло питань навчального предмета, призначених для використання в освітньому процесі, а також адресовані вчителів методичні вказівки й рекомендації. Виокремлюють такі різновиди навчаль-

но-методичних посібників: 1) із загальних питань методики навчання певного предмета (кількох предметів, освітньої галузі, різних освітніх галузей тощо); 2) з різних аспектів навчання певного предмета; 3) присвячені окремим формам і методам навчання різних предметів; 4) посібники з методики позаурочної, навчально-виховної роботи (Жосан, 2014). Маючи всі ознаки паперового методичного посібника, електронне видання характеризується принципово новими якостями, зокрема реалізує прогресивні форми структурованого подання інформації.

Навчально-методичні посібники дають змогу педагогам професійніше орієнтуватися у специфічних теоретичних і практичних аспектах конкретного шкільного предмета, містять роз'яснення щодо оптимальної організації освітнього процесу, поради й настанови щодо виконання учнями різноманітних завдань із прикладами.

Різновидом навчально-методичного посібника вважають методичні рекомендації. Положення трактує їх як «електронне практичне видання з певної теми, розділу або питання навчального предмета, дисципліни, курсу, роду практичної діяльності з методикою виконання окремих завдань, певного виду робіт, а також заходів» (Положення..., 2019).

У навчально-методичному посібнику закладається методологічна й методична вісь, що дає відповіді на ключові питання: як навчити, пояснити, встановити причинно-наслідкові й інші зв'язки, як спонукати діяти відповідно до сучасних вимог лінгводидактики. Навчально-методичний посібник дає можливість підвищити ефективність навчання предмета шляхом оновлення змісту загалом або певної його частини, увідповіднивши сучасним досягненням відповідної галузі науки і техніки, забезпечити умови для неперервної освіти і розвитку творчих здібностей особистості.

Основна мета навчально-методичного посібника з української мови – допомогти педагогові-предметнику глибше осмислити зміст предмета у річизі сучасних вимог і тенденцій, перспектив розвитку методики як науки; виробити системний підхід до мовних явищ, їх осмислення; надати можливі варіанти методично правильного рішення практичних питань часткового характеру, які щоденно постають перед ним із огляду на перехід закладів загальної середньої освіти на нові навчальні програми, термін навчання і потребу в перегляді навчально-методичного забезпечення в аспекті поставлених перед школою нових задач, задекларованих у керівних документах української освіти, зокрема у Концепції Нової української школи, Державному стандарті базової середньої освіти.

Завдання навчально-методичного посібника – розвинути у педагога здатність ефективно застосовувати на практиці досягнення української лінгводидактики і суміжних наук; навчити педагога самостійно й мотивовано вибирати найкращі організаційні форми, найдоцільніші методи й засоби навчання, постійно вдосконалювати свою педагогічну майстерність, використовувати все нове, перспективне з досвіду педагогічної практики й методичної науки /літератури на основі ознайомлення з кращим досвідом учителів; знаходити й реалізовувати творчий підхід до навчання української мови, розвитку мислення й мовлення, що виявляється в умінні знаходити нове й перевіряти його на практиці; експериментувати з метою виявлення функціональних характеристик мовних явищ, забезпечити вчителя від імовірних помилок і методичних прорахунків тощо.

Основними функціями навчально-методичного посібника є: освітня (навчальна), виховна, розвивальна, дидактична, інформаційна, інформаційно-пізнавальна, довідково-інформаційна, ергономічна (спрямована на пришвидшення безпомилкового сприймання навчального матеріалу). Функції навчально-методичного посібника мають бути органічно поєднані з такими функціями педагога-предметника як діагностична, орієнтаційно-прогностична, конструктивно-проектувальна, організаторська, інформаційно-пояснювальна, комунікаційно-стимуляційна, аналітико-оцінна, дослідницько-творча.

До ЕОР загалом і навчально-методичного посібника відповідного формату ставлять такі вимоги: 1. Загальні: функціональність; безпечність; надійність; зручність для користувача; відповідність засадам державної політики цифрового розвитку; законодавству України; міжнародним стандартам. 2. Педагогічні вимоги: а) дидактичні: високий науково-методичний рівень; науковість змісту; достовірність відомостей; повне покриття заявлених у змісті предметних розділів; забезпечення доступності; систематичності й послідовності навчання, виховання і розвитку; адаптивність, пристосовність до конкретного навчального матеріалу й індивідуальних можливостей здобувачів освіти; усвідомленість навчання; стійкість засвоєння змісту навчального матеріалу; б) методичні вимоги спонукають урахувати своєрідність конкретного предмета, відповідної галузі знань, поняттєвого апарата; особливості методів дослідження. 3. Ергономічні вимоги полягають у комфортній для сприймання колірній гамі, у розбірливості, чіткості, ефективності зчитування зображення, оптимальному режимі роботи з програмним засобом, за якого досягається максимальний ефект; вдалому розташуванню змісту на екрані тощо [Lavrov, Paderno, Siryk, Burkov, Kosianchuk, Bondarenko, Kyzenko, 2021; Lavrov, Paderno, Siryk, Kyzenko, Kosianchuk, Bondarenko, Burkov, 2021). 4. Технічні вимоги включають простоту, надійність, завершеність, мобільність, погодженість дії різних частин; 5. Естетичні вимоги – це відповідність естетичного оформлення програмного засобу його функціональному призначенню.

Дослідження якості таких засобів навчання як підручник, посібник і навчальна книга дало можливість визначити складники їх ефективності, а отже, якості: дидактичні, методичні, освітні, соціокультурні й ціннісні (Бондаренко, 2024b).

Переваги навчально-методичного посібника вбачаємо в тому, що він дає можливість реалізувати важливі завдання, пов'язані з удосконаленням процесу навчання української мови в нових умовах; здійснювати науково-методичну підтримку вчителів; адаптувати інформацію відповідно до потреб користувача, рівня його підготовленості, інтелектуальних можливостей тощо; акцентувати увагу на ключових аспектах навчання, виховання і розвитку; доповнює паперовий підручник за рахунок подання матеріалу в більш сучасному форматі; полегшує розуміння матеріалу за рахунок відмінних від друкованої навчально-методичної літератури способів подання матеріалу; увідповіднює навчальний матеріал поточній ситуації; розширює розвивальні й виховні можливості курсу; передбачає перехід за покликанням до додаткових джерел інформації; уможлиблює оперативний зв'язок із реальним життям і надає йому оперативності, що надважливо в умовах невизначеності воєнного стану.

Водночас науковці і практики відзначають такі недоліки ЕОР, як брак мотивації й неналежно прописану організацію освітнього процесу; сприймання інформації переважно органами слуху й зору; негативний вплив на зір; невідповідність використання в освітньому процесі електронних засобів навчання; брак живого спілкування, що знижує виховний вплив на учнів; залежність від наявності телекомунікаційних каналів і стабільного електропостачання; підвищена стомлюваність під час роботи з монітором.

У написанні навчально-методичного посібника має бути застосований системний підхід, що передбачає бачення його як системи із взаємозалежних і взаємопов'язаних структурних компонентів, які утворюють цілісність. Такий підхід уможливорює орієнтацію посібника на конкретну групу користувачів.

Грамотно організована систематична робота за підручником відповідно до наданих у навчально-методичному посібнику рекомендацій – одна з вирішальних умов формування в учнів предметної і ключових компетентностей на уроках з усіх дисциплін і зокрема української мови.

Актуальність питання взаємодії навчального посібника й підручника зумовлена тим, що сучасний підручник може ефективно реалізувати свої функції лише в комплексі з навчальними посібниками й різноманітними аудіовізуальними засобами, які ґрунтуються на тих самих засадах і становлять єдиний навчально-методичний комплекс, згрупований навколо підручника як відцентрової сили.

Чіткість, виразність, тривкість знань і вмінь досягаються методично правильним використанням усіх наявних ресурсів. Це розкриття можливостей досягнення оптимальних результатів навчання, виховання і розвитку з допомогою різних варіантів форм, різного поєднання методів, прийомів, засобів, напрямів і видів діяльності; з'ясування імовірних труднощів, помилок, прорахунків, проявів формалізму; опис способів їх запобігання й усунення в освітньому процесі під час реалізації закладених у посібнику ідей; надання рекомендацій щодо розвитку мовної стійкості, комунікативної гнучкості, ініціативності, самостійності, креативного мислення, самовияву та взаємодії учнів, створення можливостей для їх здатності ефективно застосовувати здобуті знання й набуті вміння для самореалізації, досягнення поставленої мети; опис педагогічних колізій, нестандартних ситуацій, життєвих практик, неординарних педагогічних рішень талановитих освітян, що виникали в процесі реалізації системи, запропонованої у навчально-методичному посібнику.

Посібник має відрізнятися такими характеристиками: високий науково-методичний рівень; науковість; доступність; систематичність; доцільність вибору системи і коректність викладу теоретичного матеріалу; зрозумілість, чіткість, стислість тощо. У навчально-методичному посібнику зазвичай вміщують важливі відомості щодо розвитку науки. У ньому автори порушують і розкривають актуальні проблеми дидактики і питання методики навчання конкретного предмета, методологічні засади відповідної науки і суміжних галузей знань, на яких ґрунтується предмет; пропонують порядок, послідовність і логістику підготовки уроку, формулюють триєдину мету, цілі й завдання, визначають і описують організаційні форми, методи й засоби навчання, надають рекомендації щодо організації освітнього процесу, роботи з підручником і доцільного

доповнення його матеріалами і завданнями посібника з урахуванням адаптації до рівня підготовленості класу, застосування організаційних форм, методів, засобів і освітніх технологій.

Посібник спеціально структурують так, щоб він органічно включався в освітній процес із метою піднесення його ефективності.

Розробляючи навчально-методичний посібник, необхідно: визначити роль і місце навчального предмета в ієрархії решти з урахуванням Базового навчального плану, програми і часу, відведеного на її реалізацію; актуалізувати мету і завдання курсу; визначити обсяг очікуваних результатів навчання, здобутих учнями знань і набутих умінь для врахування під час визначення змісту і структури посібника; встановити характер і обсяг знань, які мають засвоїти учні в процесі опанування конкретного предмета або його розділів з урахуванням специфіки видання.

Структура і зміст електронної версії навчально-методичного посібника обумовлюється необхідністю поєднання основних загальних положень сучасної теорії навчання, виховання і розвитку загалом і конкретного предмета зокрема з визначеними на сьогодні теоретико-методичними вимогами до організації освітнього процесу. Рекомендована структура навчальної книги (підручника й посібника) має містити такі обов'язкові компоненти: зміст (перелік розділів); вступ (або передмова); основний текст; запитання, тести для самоконтролю; обов'язкові й додаткові завдання, вправи, приклади; довідково-інформаційні дані для виконання завдань; апарат для орієнтування в матеріалах книги (показники предметний, іменний); список використаної літератури; тлумачний словник ключових термінів.

Навчально-методичний посібник «Навчання української мови в 7–9 класах на компетентнісних засадах» у форматі електронного видання матиме означену вище озмістовнену структуру. Зміст і структура посібника будуть запрограмовані установкою: ознайомити педагога-предметника із сучасними вимогами до навчання української мови у 7–9 класах і показати шляхи їх реалізації. За таких умов на передній план виходять виклики компетентнісно орієнтованого навчання, питання компетентнізації навчання української мови, формування предметної і ключових компетентностей (Бондаренко, 2024а; Бондаренко, 2024с). Актуалізуються наскрізні уміння, закладені у Державному стандарті базової середньої освіти. Це зокрема: читання з розумінням; уміння висловлювати власну думку усно й письмово; критичне та системне мислення; здатність логічно обґрунтовувати позицію; творчість; ініціативність; уміння конструктивно керувати емоціями; оцінювання ризиків; розв'язування проблем; здатність співпрацювати з іншими людьми (Державний..., 2020).

Структурований за розділами зміст міститиме перелік наведених у посібнику заголовків рубрик. У Передмові буде обґрунтовано його актуальність, сформульовано мету й завдання вивчення української мови в 7–9 класах закладів загальної середньої освіти на компетентнісних засадах. Матеріал основної частини буде згруповано у двох розділах – теоретичному і практичному. Їх синергія спрямовуватиметься на те, щоб передати педагогові-предметнику необхідну науково-прикладну інформацію щодо компетентнісного опанування української мови, навчити його правильно користуватися

посібником, методично грамотно й ефективно організовувати компетентнісно орієнтований освітній процес, домагатися високої результативності навчання. Теоретична частина посібника ґрунтуватиметься на викладі найважливіших відомостей і висновків, яких дійшла українська педагогіка й методика у результаті проведених досліджень і узагальнення нагромадженого нею практичного досвіду. Це дасть можливість зосередити увагу вчителів на сучасних вимогах до опанування української мови загалом і окремих розділів курсу зокрема; розкрити ключові аспекти теорії компетентнісно орієнтованого навчання і його вплив на формування людини майбутнього; виділити основні установки у доборі й організації матеріалу до уроку української мови у 7–9 класах закладів загальної середньої освіти. З урахуванням дидактичних вимог у навчально-методичному посібнику розкриватимуться методичні шляхи організації пізнавальної діяльності учнів, співвіднесеної з діяльністю вчителя.

Практична частина навчально-методичного посібника – це зазвичай дидактично й методично оброблений, систематизований та інтерпретований авторами навчальний матеріал. Ця частина має чітко виражену прикладну спрямованість, що й визначає її структуру. Практикоорієнтована частина посібника включатиме відібраний і систематизований певним чином навчальний матеріал, що дасть змогу удосконалити мовленнєві уміння учнів, набуті в процесі роботи з підручником (Новосьолова, 2024).

Водночас методичний контекст посібника не слід розглядати як методичні рекомендації щодо вивчення окремих програмових тем. Функції рекомендацій тут вторинні, основне ж призначення кожного конкретного прикладу – ілюстрація до характеристики тієї чи тієї психолого-дидактичної особливості уроку, виявлення на конкретному матеріалі найефективніших форм взаємодії педагога й учнів. Першочергове значення має виявлення реальних навчальних можливостей учнів, забезпечення індивідуального підходу, розробка індивідуалізованих завдань для розвитку всіх аспектів особистості. Особливу увагу буде приділено інтерактивним методам і технологіям, які активізують залучення учнів в освітній процес.

Особливості добору дидактичного матеріалу і його розміщення в посібнику визначатиметься функціональним і системним підходом до вивчення мовних фактів, явищ і закономірностей, доцільним використанням мовних засобів у мовленні. І теоретична, й практична частини навчально-методичного посібника передбачатимуть оновлення матеріалу розділів підручника і вправ, посилення уваги до застосування здобутих знань у нестандартних ситуаціях (Бондаренко, 2024с).

Електронний формат навчально-методичного посібника уможливить використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі без втрати ціннісного потенціалу традиційних напрацювань у галузі методики навчання української мови. Це освітній продукт, який відповідає друкованому аналогу і водночас пропонує значно більше можливостей.

Висновки і перспективи подальших розвідок. За методично грамотного використання навчально-методичний посібник може стати потужним інструментом опанування будь-якого предмета. Робота з якісним посібником забезпечить єдність наукової, методичної, психолого-педагогічної, виховної підготовки учителів-предметників, зба-

гачення їх світогляду. Електронний формат посібника підвищує ефективність організації освітнього процесу в реаліях його модернізації з огляду на необмежені можливості урізноманітнення навчального матеріалу й практичних видів діяльності.

Подальші розвідки спрямовуватимуться на визначення й розроблення тем курсу, вивчення яких унефективнить використання саме такого освітнього ресурсу, як навчально-методичний посібник в електронному форматі, розробку методики компетентнісного навчання української мови у 7–9 класах закладів загальної середньої освіти, системи вправ і завдань, її апробацію, вивчення педагогічного процесу у змінених і точно врахованих умовах, перевірку ефективності запропонованої системи.

Використані джерела

- Lavrov E., Paderno P., Siryk O., Kyzenko V., Kosianchuk S., Bondarenko N., & Burkov E. (2021). Functional Networks for Modeling and Optimization Human-Machine Systems. In *Proceedings of the 8th International Ergonomics Conference* (pp.189–196). Switzerland: Springer. <http://lib.iitta.gov.ua/725155/>. https://doi.org/10.1007/978-3-030-66937-9_21
- Lavrov, E., Paderno, P., Siryk, O., Burkov, E., Kosianchuk, S., Bondarenko, N. & Kyzenko, V. (2021). Analysis of Working Conditions and Modeling of Activity Algorithms for Contact-Center Operators. In *Proceedings of the 8th International Ergonomics Conference* (pp.121–128). Switzerland: Springer. <http://lib.iitta.gov.ua/725063/>. https://doi.org/10.1007/978-3-030-66937-9_14
- Nelson, M. R. (2008). E-Books in Higher Education: Nearing the End of the Era of Hype? *EDUCAUSE Review*, 43(2), 40–56.
- Бондаренко, Н. В. (2021). Медіатекст як ресурс осучаснення й збагачення змісту підручника української мови. *Проблеми сучасного підручника*, 27, 15–21. <http://lib.iitta.gov.ua/729474/> <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2021-27-15-26>
- Бондаренко, Н. В. (2024a). Виклики компетентнісно орієнтованого навчання і шляхи їх подолання. У *Компетентнісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи* (с.68–172). Київ: Освіта. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740683/>
- Бондаренко, Н. В. (2024b). Ключові параметри ефективності засобів навчання. У *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2024 рік* (с. 151–152). Київ: Інститут педагогіки НАПН України, Педагогічна думка. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744424/1/BNV_2024_Anot_2024.pdf
- Бондаренко, Н. В. (2024c). Оновлення лінгвістичних засад компетентнісного навчання української мови у 7–9 класах і завдання лінгводидактики. У *Сучасний підручник як засіб реалізації ідей Нової української школи* (с. 12–18). Київ: Педагогічна думка. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740984>
- Жосан, О. Е. (2014). *Шкільна навчальна література: теорія і практика* (Довідник). Кіровоград: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського»; Імекс-ЛТД.
- Кабінет міністрів України. (2020). *Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898*. <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
- Киричок, Т., Фіголь Н., & Лоза Г. (2015). Електронні навчальні видання сучасного вищого навчального закладу: особливості, проблеми та напрями удосконалення. *Вісник Книжкової палати*, 9, 38–40.

- Міністерство освіти і науки України. (2019, 29 травня). *Положення про електронні освітні ресурси*: Наказ № 749. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0666-19#Text>
- Новосолова, В. (2023). Використання підручника у шкільній мовній освіті: тенденції, виклики та перспективи. *Проблеми сучасного підручника*, 30, 112–121. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-30-112-121>
- Новосолова, В. (2024). Функції підручника української мови в контексті сучасних викликів і вимог. У *Сучасний підручник як засіб реалізації ідей Нової української школи* (с.33–36). Київ: Педагогічна думка. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741062>
- Сисоева, С. (2006). Створення і впровадження електронних навчальних засобів: теоретичний аналіз проблеми. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*, 1–2, 131–134.
- Сюттюрено, В. (1999). Електронні інформаційні ресурси: проблеми створення і використання. *Електронні бібліотеки*, 2, 32–35.
- Фіголь, Н. (2012). Електронний навчальний посібник чи підручник: до проблеми визначення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 733, 53–56.
- Фіголь, Н. (2017). Переваги та недоліки використання електронних навчальних видань. *Наукові записки Української академії друкарства*, 1, 291–298.

References

- Bondarenko, N. V. (2021). Mediatekst yak resurs osuchasnennia y zbahachennia zmistu pidruchnyka ukraïnskoi movy. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, 27, 15–21. <http://lib.iitta.gov.ua/729474/> <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2021-27-15-26> (in Ukrainian).
- Bondarenko, N. V. (2024a). Vyklyky kompetentnisno orïentovanoho navchannia i shliakhy yikh podolannia. In *Kompetentnisno orïentovane navchannia: vyklyky ta perspektyvy* (pp.68–172). Kyiv: Osvita. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740683/> (in Ukrainian).
- Bondarenko, N. V. (2024b). Kliuchovi parametry efektyvnosti zasobiv navchannia. In *Anotovani rezultaty naukovo-doslidnoi roboty Instytutu pedahohiky za 2024 rik* (pp.151–152). Kyiv: Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy, Pedahohichna dumka. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744424/1/BNV_2024_Anot_2024.pdf (in Ukrainian).
- Bondarenko, N. V. (2024c). Onovlennia linhvistychnykh zasad kompetentnisnogo navchannia ukraïnskoi movy u 7–9 klasakh i zavdannia linhvodydaktyky. In *Suchasnyi pidruchnyk yak zasib realizatsii idei Novoi ukraïnskoi shkoly* (pp.12–18). Kyiv: Pedahohichna dumka. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740984> (in Ukrainian).
- Fihol, N. (2012). Elektronnyi navchalnyi posibnyk chy pidruchnyk: do problemy vyznachennia. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*, 733, 53–56. (in Ukrainian).
- Fihol, N. (2017). Perevahy ta nedoliky vykorystannia elektronnykh navchalnykh vydan. *Naukovi zapysky Ukraïnskoi akademii drukarstva*, 1, 291–298. (in Ukrainian).
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020). *Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 r. № 898*. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (in Ukrainian).
- Kyrychok, T., Fihol N., & Loza H. (2015). Elektronni navchalni vydannia suchasnoho vyshchoho navchalnoho zakladu: osoblyvosti, problemy ta napriamy udoskonalennia. *Visnyk Knyzhkovoi palaty*, 9, 38–40. (in Ukrainian).

- Lavrov E., Paderno P., Siryk O., Kyzenko V., Kosianchuk S., Bondarenko N., & Burkov E. (2021). Functional Networks for Modeling and Optimization Human-Machine Systems. In *Proceedings of the 8th International Ergonomics Conference* (pp.189–196). Switzerland: Springer. <http://lib.iitta.gov.ua/725155/>. https://doi.org/10.1007/978-3-030-66937-9_21 (in English).
- Lavrov, E., Paderno, P., Siryk, O., Burkov, E., Kosianchuk, S., Bondarenko, N. & Kyzenko, V. (2021). Analysis of Working Conditions and Modeling of Activity Algorithms for Contact-Center Operators. In *Proceedings of the 8th International Ergonomics Conference* (pp.121–128). Switzerland: Springer. <http://lib.iitta.gov.ua/725063/>. https://doi.org/10.1007/978-3-030-66937-9_14 (in English).
- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2019, May 25). *Polozhennia pro elektronni osviti resursy Nakaz № 749*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0666-19#Text> (in Ukrainian).
- Nelson, M. R. (2008). E-Books in Higher Education: Nearing the End of the Era of Hype? *EDUCAUSE Review*, 43(2), 40–56. (in English).
- Novosolova, V. (2023). Vykorystannia pidruchnyka u shkilnii movnii osviti: tendentsii, vyklyky ta perspektyvy. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, 30, 112–121. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-30-112-121> (in Ukrainian).
- Novosolova, V. (2024). Funktsii pidruchnyka ukrainskoi movy v konteksti suchasnykh vyklykiv i vymoh. In *Suchasnyi pidruchnyk yak zasib realizatsii idei Novoi ukrainskoi shkoly* (pp.33–36). Kyiv: Pedahohichna dumka. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741062> (in Ukrainian).
- Siuntienko, V. (1999). Elektronni informatsiini resursy: problemy stvorennia i vykorystannia. *Elektronni biblioteki*, 2, 32–35. (in Ukrainian).
- Sysoieva, S. (2006). Stvorennia i vprovadzhennia elektronnykh navchalnykh zasobiv: teoretychnyi analiz problemy. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka*, 1–2, 31–134. (in Ukrainian).
- Zhosan, O. E. (2014). *Shkilna navchalna literatura: teoriia i praktyka: (Dovidnyk)*. Kirovohrad: KZ «KOIPPO imeni Vasylia Sukhomlynskoho»; Imeks-LTD. (in Ukrainian).

Nelli Bondarenko, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher of the Department of Teaching Ukrainian Language and Literature, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Valentyna Novosyolova, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher of the Department of Teaching Ukrainian Language and Literature, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

TEACHING AND METHODOICAL MANUAL AS A TOOL FOR ENSURING THE QUALITY OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article is devoted to the problem of creating a high-quality teaching aid as a component of modern scientific and methodological support of the educational process. The relevance of the problem is substantiated; its unresolved aspects are emphasized. The key concepts of the study are defined. The shortcomings of electronic publications in general and teaching manuals in particular are identified, and their causes are outlined. Research and publications on the problem are analyzed, and attention is focused on unresolved issues. The goal and objectives of the study are formulated. The methods used in the research process are determined. The classifications of teaching manuals in electronic format based on different criteria are described. A generalized definition of a teaching manual is given, and the require-

ments for it are determined: general, pedagogical (didactic and methodological), ergonomic, and technical. Attention is focused on the requirements for the electronic format of this type of teaching manuals, its advantages compared to printed ones. Varieties of teaching manuals are highlighted; their specificity in terms of recommendations as a separate genre has been clarified. The purpose and objectives of the teaching manual have been defined. Its functions have been characterized, the optimal structure has been substantiated, and the predicted content of each of the components has been revealed. The factors that influence the quality of the educational process using a manual in electronic format have been determined. The tasks effectively solved by using such a manual in electronic format have been highlighted; the advantages of using the electronic format of a teaching manual, including clarity and the ability to diversify the educational material, have been characterized. The parameters of efficiency, and therefore the quality of a teaching manual, have been determined: didactic, methodological, educational, socio-cultural, and value-based. Recommendations for creating an electronic version of a teaching manual have been provided.

Keywords: general secondary education; teaching of the Ukrainian language, grades 7–9; teaching aids; teaching and methodical manual; electronic edition.